

Vredeswerk is thuiswerk – het denken van Jan Pronk

Verslag lezing Jan Pronk – ALV Kerk en Vrede 27 mei 2024 – *CONCEPT (lange versie)*

Ton Rullmann

Politicus en diplomaat

Jan Pronk behoeft eigenlijk geen introductie. Een bevlogen socialist, minister op vier posten in verschillende kabinetten, driemaal VN diplomaat, oud-kamerlid, en voorzitter van IKV tussen 2008 en 2011. Hij sprak eind mei op de algemene ledenvergadering van Kerk en Vrede over drie actuele militaire conflicten. De reacties op deze conflicten lopen uiteen: van niets doen, of partij kiezen, tot verdeeldheid, of een klemmende oproep om onszelf te verdedigen. Kiezen voor geweldloze actie is ook een mogelijkheid, maar Pronk maakte direct duidelijk dat dat niet zijn persoonlijke keuze is. Zijn voordracht, grotendeels uit het hoofd en zonder microfoon uitgesproken, gaf een helder beeld van de lessen die volgens Pronk uit het verleden getrokken kunnen worden, en wat die concreet betekenen voor nu. Analyseer goed wat er gebeurt, ontzie je eigen aandeel daarbij niet, en zet veel meer in op diplomatie. Naast zorg over de toekomst, waarbij de angst voor nucleaire escalatie opviel, sprak uit Pronk's woorden ook hoop, door de mogelijkheden die hij schetste. Voor de vredesbeweging is er een taak: agenderen dat er weer gesproken wordt over de collectieve veiligheidsstructuur.

Wegkijken in Sudan

Iedereen kijkt weg van dit conflict, zegt Pronk, terwijl het Westen veel heeft bijgedragen aan het ontstaan ervan: het willekeurig trekken van grenzen in de koloniale tijd dwong uiteenlopende groepen tot samenleven in een natiestaat, een westers concept. De afgelopen jaren is de beruchte Janjaweed militie met Europees geld opgeleid tot grenswacht, om vluchtelingen uit Eritrea tegen te houden. Dezelfde Janjaweed vechten nu een bloedige strijd uit met de regeringstroepen. Westerse landen heben alle Europeanen geëvacueerd, en vervolgens gezegd: 'case closed', zoek het zelf maar uit.

Had het anders gekund? Pronk, die van 2004 tot 2006 speciaal VN-gezant voor Sudan was, legt er grote nadruk op dat we veel beter moeten analyseren en begrijpen wat zich daar afspeelt. Hij zet vraagtekens bij de nadruk die Europa legt op grenzen, en het tegenhouden van mensen. Het is maar zeer de vraag of dat in Afrika passend is. Wij betalen notabene regimes als in Libië en Tunesië om vluchtelingen weg te houden. Hoe geloofwaardig ben je dan? We maken te vaak de fout één partij te gaan steunen. De wereld moet niet meer weggijken van Sudan. Maar de Veiligheidsraad wordt het niet meer eens, en Europa heeft geen Afrika-strategie meer. Er is te weinig humanitaire steun: slechts 20 of 30 % van wat gevraagd wordt. De instabiliteit verspreidt zich nu over een steeds groter gebied, inclusief de Sahel. Allerlei landen en ook terroristische groepen spinnen er garen bij. "Ik ben bang dat het uitmondt in een steeds grotere catastrofe", zegt Pronk.

Oekraïne – Rusland: fouten in het verleden

Ook bij het conflict in en rond Oekraïne spreekt Pronk over fouten die (west-)Europa gemaakt heeft. Brandt en Merkel volgden een politiek van samenwerking met Rusland. "Ik geloof daar nog steeds wel in, maar we

moeten niet meer alles op die ene kaart zetten". De grote afslanking van defensie was achteraf onjuist, vindt Pronk. En we zijn arrogant geweest na 1989 door te denken 'wij hebben gewonnen'. Rusland moest het kapitalisme omarmen, wat leidde tot een mafiose ontwikkeling van de staat. We hebben geen aandacht besteed aan het feit dat een groot land werd opgedeeld in 12 nieuwe landen, waarbij revanchisme op de loer lag. Aan de politieke belofte dat de NAVO niet uitgebreid zou worden, hebben we ons niet gehouden. Wij kunnen wel vinden dat we niet agressief zijn, maar als Rusland dat anders ervaart hebben we daar rekening mee te houden. Verplaats je in de ander, zegt Pronk. Stel dat het Warschaupact nog bestond, en raketten plaatste in een land als Nicaragua. Hoe zou de VS dan reageren?

Kan de VN een rol spelen? Met ons gedrag in Libië en Irak hebben we het functioneren van de Veiligheidsraad ernstig bemoeilijkt. Andere landen vertrouwen de beweegredenen en intenties (regime change?) van het Westen niet meer. Het lukt daardoor niet om handen en voeten te geven aan de in het internationaal recht vastgelegde 'responsibility to protect', de verantwoordelijkheid van staten om mensen in een ander land te beschermen als de eigen regering dat niet kan of wil. In reactie op een vraag zegt Pronk dat mensen beschermen de enige legitimatie is van een VN vredesmacht. Wederopbouw hoort er ook bij, maar dat regelt men via de markt, wat rampzalige gevolgen heeft.

Nog een fout was dat er niet hard genoeg is opgetreden na de inname van de Krim, die duidelijk een schending van het internationaal recht was. Maar niet álles is de fout van het Westen. Onze fouten rechtvaardigen niet de acties van Rusland. Natuurlijk is Poetin de agressor, zegt Pronk. Hij droomt van herstel van het Russische imperium, de grandeur van vroeger. Daarbij maakt hij misbruik van de fouten van het Westen. De kans op escalatie bestaat. Pronk is zeer bezorgd over de mogelijke inzet van kernwapens. In de internationale betrekkingen is nu minder rationaliteit dan tijdens de Koude Oorlog. De systemen die toen voor evenwicht zorgden ontbreken nu. Pronk ziet een taak voor de vredesbeweging om herstel van die mechanismen te agenderen.

Er wordt nergens gesproken over de vrede

Wat te doen? Volgens Pronk moet er een tweede spoor komen, namelijk onderhandelen. "Ik ga niet zeggen dat Oekraïne moet onderhandelen, maar er zijn wel degelijk voorbeelden, zoals de Minsk-akkoorden en de onderhandelingen in de eerste twee maanden na de invasie van 2022". Er wordt nu nergens gesproken over de vrede. "Als je het daar niet over hebt, gaat het alleen over de nationale veiligheid". Zelensky mag zeggen dat Oekraïne wil winnen, vindt Pronk. Maar dat is tegelijk problematisch, omdat hij zegt dat Rusland helemaal moet vertrekken. Hoe realistisch is dat? Iedereen heeft het nu alleen over 'winnen' en over het leveren van wapens. Als dat het enige is, moet het wel uitlopen op een catastrofe, meent Pronk. Diplomatie kan klein beginnen. Heb het over vertrouwenwekkende maatregelen; die kunnen ook eenzijdig starten. Voorbeelden zijn: geen burgers aanvallen; geen aanvallen op humanitaire konvooien; gedemilitariseerde zones; geen raketten van grote afstand; de bezetting niet erkennen, maar je er voorlopig bij neerleggen.

Israël en Gaza: alles maakt het moeilijker

Bij dit conflict wijst Pronk op het woordgebruik. Israël moet zich verdedigen, wordt gezegd. Maar klopt dat woord, zolang er sprake is van verzet tegen de onderdrukking dóór Israël (zonder hiermee de aanval van 7 oktober te willen legitimeren)? Rutte sprak eind mei over “het recht op afschrikking” van Israël. Dat recht bestaat juridisch helemaal niet, en is eigenlijk nog erger, omdat het agressie impliceert i.p.v. puur verdedigende actie. Landen spreken over rode lijnen die niet overschreden mogen worden, maar laten de lijnen vervolgens opschuiven. En delen van de Israëlische regering zijn bevangen door een “racistische superioriteitswaan”, met uitspraken zoals dat het Palestijnse volk een fictie is. “Alles wat nu gebeurt, maakt het moeilijker”, zegt Pronk. “Er wordt niet nagedacht over de toekomst.”

De manier waarop Nederland omgaat met UNRWA is schandelijk, volgens Pronk. “Je maakt de VN kapot”. De hulporganisatie is speciaal opgericht voor de in 1949 gevluchte Palestijnen. “Nu wordt gedaan alsof de Nakba er niet geweest is. Woorden zijn belangrijk.” De tweestatenoplossing is uit het zicht verdwenen. Israël heeft zijn macht misbruikt en de Oslo-akkoorden in de prullenbak gegooid. Na 2001 veranderde alles: alle Arabieren werden als potentiële vijand gezien. De kolonisten vormen een groot probleem. Nederland had altijd een geloofwaardige middenpositie, maar heeft die niet gebruikt, zegt Pronk. Door onvoorwaardelijke steun uit te spreken “heb je het al verloren”. Er moet teruggegaan worden naar de tweestatenoplossing. Een VN vredesmacht kan hulpkonvooien beveiligen, en kan (nieuwe) Palestijnse gebieden beschermen tegen aanvallen.

Lessen

Uit deze analyses en uit zijn lange diplomatieke ervaring trekt Jan Pronk de volgende lessen voor het aanpakken van conflicten.

1. Praat over vrede, niet over nationale veiligheid. Denk vanuit de gedroomde toekomst, en ontwerp stappen die je daar een beetje bij in de buurt kunnen brengen.
2. Ga uit van het internationaal recht, de rechtsbeginselen die door eerdere generaties zijn onderhandeld.
3. Kies altijd partij – voor de slachtoffers!
4. Werk altijd via twee sporen: militair en diplomatiek.
5. Herwaardeer de internationale veiligheidsstructuur. Het praten over wapenbeheersing is gestopt in de jaren '90. Geef aan dat je over de veiligheidsstructuur wilt praten, en accepteer dat dat consequenties kan hebben voor de NAVO. Onderwerpen o.a. respecteren van grenzen, elkaar niet destabiliseren, respecteren en niet vergroten van invloedssferen, niet-aanvalsverdrag.
6. Neem (eventueel eenzijdige) vertrouwenwekkende maatregelen.
7. Hervorm de VN: meer permanente leden (zonder veto) in de Veiligheidsraad; beschikken over eigen financiële middelen uit nieuwe vormen van belastingen.

Naar onszelf kijken

Niemand in het globale Zuiden gelooft de westerse landen nog. We zijn onze geloofwaardigheid kwijt, zegt Pronk. Gaza is de “last straw that breaks the camel’s back”. Pronk trekt het breder, en hij is bijvoorbeeld fel

over klimaatverslechtering: de problemen zijn vooral in het globale Zuiden, terwijl wij onze leefstijl niet aanpassen én dictators betalen voor grondstoffen voor de energietransitie. Het moet ánders, pleit Pronk. We moeten naar onszelf gaan kijken. Daarmee bedoelt hij niet het naar binnen gerichte van radicaal rechtse politiek. Maar de overtuiging en de lessen uit de jaren '70 en '80, dat ontwikkelingswerk en vredeswerk allereerst thuiswerk is: onze eigen rol en retoriek analyseren, de effecten van ons optreden scherp bekijken, je in de ander verplaatsen, en eigen gedrag aanpassen. Robert McNamara, de architect van het Amerikaanse Vietnam-beleid in de jaren '60, kwam dertig jaar later tot de conclusie "We were wrong, terribly wrong". Pronk, die McNamara goed gekend heeft, gebruikt deze woorden als waarschuwing en les.

In apart kader:

In de vragenronde na afloop benoemde Kees Nieuwerth de overeenkomsten tussen de oproep van Pronk om te denken vanuit de toekomst, en het werk van werkgroep Inclusieve Vrede. Zij presenteren in september een uitvoerig scenario om tussen nu en 2045 om te schakelen naar een systeem van civiele weerbaarheid.

Bram Grandia vroeg zich af of Pronk niet te optimistisch is als hij de gedachte afwijst dat Oekraïne een 'proxy-oorlog' voert namens de VS om Rusland op de knieën te krijgen. "Waarom zouden we Zelensky niet mogen vragen om te gaan onderhandelen? Hij lijkt de dirigent, aan wie we de macht hebben gegeven." Mirjam Ateş-Snijdewind noemde in dit verband de Wolfowitz doctrine: de VS is de enige supermacht, en dat moet zo blijven. Pronk herkent de geluiden ("rare ideeën") uit de VS, maar wil niet in een soort complotdenken terecht komen, omdat er ook andersdenkende politici in de VS zijn die wel degelijk op stabiliteit uit zijn. En over Zelensky: "Een erkende staat is aangevallen. Onderhandelen is wijs. Maar ga er niet vanuit Den Haag toe oproepen. We moeten zélf anders gaan optreden."

In antwoord op een vraag over verhalen over genocide op Russen in de Donbas, zei Pronk dat Oekraïne te hard is opgetreden tegen de opstandelingen; het had anders gekund. Ook lijken de VS en UK Zelensky gedwongen te hebben om niet serieus naar onderhandelingen te kijken.

Geesje Werkman vroeg wat we kunnen doen om dienstweigeraars te ondersteunen. Het antwoord van Pronk: geef hun een stem hier! Laat zien dat er andersdenkenden zijn.